

ІСТОРІЯ СТАНОВЛЕННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ МОВИ УКРАЇНСЬКОЇ ЖУРНАЛІСТИКИ (IX—XV ст.)

Народження журналістики пов'язують із виникненням преси — газет і журналів. На етнічних українських землях перші друковані періодичні видання ("Gazette de Leopold" у Львові та "Харьковский еженедельник" у Харкові) датуються 1776 та 1812 роками, отже, наприкінці XVIII — поч. XIX ст. в Україні починає розвиватися журналістика. Професійна лексика нового виду діяльності у зазначений період активно формується, поповнюючись новими терміноодинацями. Проте низка понять і термінів журналістики мають значно довшу історію: деякі лексеми виникли у попередні століття і функціонували в українській мові ще до появи періодичних видань і власне журналістики в сучасному розумінні цього слова.

Дослідження спеціальної мови журналістики в діахронічному аспекті ще не було предметом наукового розгляду в українській мові. Основні етапи розвитку англословної журналістської термінології схематично накреслив у своєму дослідженні О.Харченко [18], формування російськомовних термінів радянської преси аналізував І. Бойцов [1], історію виникнення окремих термінів періодики висвітлено і статті А. Сивашенко [12].

Метою нашої наукової розвідки є дослідження процесів формування професійної мови журналістики в добу середньовіччя. Передбачаємо розв'язати такі завдання: а) простежити шляхи появи прототермінів журналістики в українській мові; б) дослідити зміни семантики цих лексем.

Під *професійною мовою журналістики* розуміємо тематично автономну сукупність спеціальних і загальних мовних (і позамовних) засобів, що характеризується специфічними особливостями на різних рівнях і використовується у галузі журналістики для фіксації, збереження, перероблення, передавання і сприйняття спеціальної (журналістикознавчої) інформації. Терміни *професійна мова журналістики*, *фахова мова журналістики*, *спеціальна мова журналістики* у нашому дослідженні вживаємо як контекстуальні синоніми. Щодо такого розуміння поняття *професійної мови* виходимо з наукових положень, запропонованих О.Суперанською [9], В.Даниленко [3] та В.Лейчиком [6]. Журналістська термінологія є лексико-семантичним, смисловим ядром спеціальної мови журналістики.

Зародження прототермінів журналістики в часи середньовіччя пов'язане з епохою Київської Русі (IX—XII ст.), а після її розпаду як державного утворення з Галицько-Волинським (XIII — I пол. XIV ст.) та Великим Литовським (II пол. XIV— XV ст.) князівствами. У середні віки з розвитком літописання починає формуватися новий шар лексики, пов'язаний з книгою, її виробництвом та редагуванням. Саме в часи Київської Русі зароджується редакційно-видавнича термінологія, яку в нашому дослідженні ми розглядаємо як складник професійної мови журналістики.

М.Тимошик зазначає, що рукописна книжкова справа на українських землях виникла ще до прийняття в праукраїнській державі християнства [16: 62]. Свідченням цього є не лише існування таких найдавніших українських писемних пам'яток IX ст., як "Влес-книга" і "Літопис Аскольда", а й уживання в літописних текстах лексем, пов'язаних з книгою: "*Вле-книгу сю почтємо Богу нашому*", "*Ти бо повели скіфів і там живучи у травах. Почті читанню, книжці — прим. Н. О.) навчалися*" [5: 126].

У пам'ятках XI ст. також засвідчені лексеми на позначення книги та її елементів: "*Єже бо въ инъх книгах писано и вами відомо... нъ пръизлиха насъиштъиємъА сладости ктѣжнѣл*" [5: 276], "*Добро /єсть братишєпочЮнанъиє ктиюноиє... бързо ииштисти до другъиА главизнѣ нъ пораюумъи чъто глуть книгъи и словеса*" [5: 371—372], "*...книгами евнтъишутъишаяпсмальнѣя*" [5: 698].

Переписувачі рукописних книг вже почасти були їх редакторами. У часи літописання редагування існувало як дія, що включалася в структуру авторської діяльності, спрямованої на створення тексту літопису. У післямові Григорія-диякона до "Остомирового Євангелія" (1057 р.) читаємо: *"Молю же всѣхъ почитающихъ, не можете кляти, нь исправльше почитайте"* [5: 268]. Кількість редакторських правок була обмеженою, вони включали переважно скорочення, вставки фраз, цитат, фактів тощо. Культури вираження і розроблення теми на той час не існувало, адже ще не було розвиненим редагування з погляду професійної діяльності. В. Різун припускає, що це "зумовлювалося фактом поганого усвідомлення автором необхідності роботи над композицією та мовою твору, достовірністю фактів тощо" [11: 24]. Писемні джерела зазначеного періоду майже не містять лексем на позначення процесів редагування, крім *исправльше*.

В "Ізборнику" Святослава (1073) Георгій Хуровський подає тлумачення 27 творчих образів (тропів). Серед них трапляються давньоукраїнські назви тропів, що знайшли свій подальший розвиток у літературознавчій термінології: *инослови/Є*— алегорія, *прѣводъ* — метафора, *прѣстоупноіЄ* — інверсія, *сѣпргіАтиє*— синекдоха, *іАтворениіЄ*— оноματοпєя, *сѣвратос.чови/Є*— перифраза тощо [5: 356—363]. Ці назви тропів є прототермінами сучасних літературознавчих понять, які входять до професійної мови журналістики як міжгалузеві терміни.

Уживання в текстах давніх київських літописів лексем *книга*, *почтапѣ/Є книжно/Є*, *сладости кнїжнїа*, *главизна*, *почта*, *исправльше*, *іАтворениіє*, *инослови/Є* засвідчує той факт, що спільна частина термінофонду журналістики, видавничої справи та літературознавства своїми витокami сягає дохристиянської доби й часів рукописної книги.

У Київській Русі функцію усних інформаторів виконували *вісники*: *"Три бо мужї були три вісники"* [5: 126]. Слово *вісник* означає "посланець" і походить від псл. уе"аегі "знати" [4]. Лексикографічні джерела української мови поч. XVII ст. фіксують лексеми *вѣіатель* [15], *"вѣітїшкѣ* - поєєль кождѣш вѣісти повѣідаючїй" [7]. Значення "носія вістей" зберігається за цим словом і в XIX ст., про що свідчать його варіанти: *вістовик*, *вістовець*, *вістовниця* [13]. Проте з появою періодичних видань розвивається нове значення лексеми *вісник* як номена: "Украинский *вєітїшкѣ*" (Харків, 1816), "Літературно-Науковий *Вїітїшкѣ*" (Львів, 1898), "Богословскїй *Вїітїшкѣ*" (Львів, 1900), "*Вїітїшкѣ* Наукової Читальні" (Рогатин, 1914) тощо. І. Михайлин відзначає продуктивність в історичній перспективі назви журналу "*Украинский вєітїшкѣ*". Цей номен уже кілька разів використовували українські журналісти ХХ ст. (українська фракція Першої Державної Думи Росії у 1906 році починає видавати в Санкт-Петербурзі власне періодичне видання "*Украинский вєітїшкѣ*", в 1970 р. виникає "самвидавчий" періодичний орган українського дисидентства, редагований В. Чорноволом, під заголовком "*Український вісник*") [8: 97]. В українській журналістикознавчій термінології закріпилося значення лексеми *вісник* як номена, назви видання журнального типу [2: 44].

У писемних пам'ятках староукраїнської мови XIV—XV ст. фіксуємо лексеми на позначення майбутніх жанрів журналістики: *бєєєда*, *лїіть*, *осветченїє*. Так, поняття "мати розмову, розмовляти (з ким)" позначається словом *бєєєда*; *"и пак ко-лико бєєєде гшахмо кѣ вайїєи милости"* [14]. Як журналістський термін слово *бєєєда* розширило свою семантику і називає різновид інтерв'ю [10].

Термін *лїіст* у професійній мові журналістики використовують на позначення: 1) публіцистичного жанру зі своїми різновидами (послання, привітання, звернення, заява тощо); 2) будь-якого писаного надходження до редакції [2: 119]. З подібною семантикою вживається лексема *лїіть* (стч. стп. Іїіт) у староукраїнській мові, де передає поняття "послання": *"Благословєньє Ісидора, митрополита Киевского и всея Руси ... старостамѣ Холмскимѣ и воевоОамѣ... А писанѣ лїіть вѣ Хольмѣ"* [14] і власне "письмове повідомлення": *"покладаль передѣ намѣ дѣііть господаря его мѣілости, Великого Кнзя Швѣгдрѣгаїіла"* [14].

Слово *осветчєііє* запозичене зі старопольської мови зі значенням "публічна заява": *"Коли комоу чєііри воіі возмє(т) силою а боудє(т) на то освє(т)чєньє за заманѣканѣ тѣ(х)"*

воло(в) и работы за ка(ж)ноюю нсдѣлю имее(т) платити д скотна" [14]. Лексема *осветченіс* перейшла до розряду Історизмів, а на позначення листа як різновиду публіцистичного жанру вживається термін *заява*.

Як і в сучасній журналістиці, поняття "нове повідомлення" передається в староукраїнських грамотах за допомогою питомого слова *новина* (щойно або недавно одержане повідомлення); "*и т %(ж) имь тая любя бша новіша которая на(м) тог-дѣ коли єсмо ехали з великого литовьского кнзства бѣиа повѣдена*" [14]. У пам'ятках пізнішого періоду побутують лексеми, запозичені з польської мови. *новота* (пол. *пошвіа*) та *новотина* зі значенням "новість; новинка": "*На сеіи пово-тинѣ еще фунѣащи такої/ пемаиіь которая бѣ ихъ до статку вистачити могла*" [17]. У спеціальній мові журналістики закріпився термін *новина*.

Поняття "здійснити огляд" у писемних джерелах XV ст. передають лексемою *огладати*: "*тако мѣ с паиы огладавши его листовъ иж'с суть илАхетнѣи...*" [14]. а "опитувати" — *опытывати*: "*И мѣ того старого воіта Трута и тмхъ мѣпань старѣхъ въ той речи опытывали...*" [14]. Пізніше на основі цих предикативів утворено журналістські терміни *огляд* і *опитування*.

У староукраїнській мові слово *ведомость* позначає поняття "до відома": "*Про то Мѣ Александрь, або Витольдъ... ведомо чѣиимо тѣть тепереишимъ, яко и на потомъ будучого веку людемъ, до которѣхъ ведомости тоіть Наиіь литъ прѣ-детъ*" [14]. У пам'ятках XVII — XVIII ст. питому лексему *ведомость* уже зафіксовано зі значенням "повідомлення, вість": "*Зъ дому жаднихъ вѣдомостей нѣнь*" [17]. 15 грудня 1702 року Петро I підписує наказ про друк першої російської газети "Відомості про військові та інші справи. .". З цього часу слово *ведомость* вживають на позначення назви видання газетно-журнального типу: "*Вѣдомости Львовско-архієпархіальнѣи*" (Львів, 1892). На сьогодні журналістський термін *відомості* продовжують використовувати у назвах різних офіційних збірників.

З давньоукраїнської лексеми *записное* "те, що внесене до книги" утворено журналістський термін *запис*: "*О пісарє(х) земьскѣ(х) ко(л)ко має(т) бра(т) з (!) записноі*" [14]. Пам'ятки староукраїнської мови фіксують лексему *прологъ* (цсл. *про-логъ*) у значенні "церковна книга, яка містила житія святих, повчання і т. ін., розміщені за днями року" [14]. Свого сучасного розуміння "вступ, початок, передмова" цей термін набуде у XVI ст.

Отже, у добу середньовіччя (IX— XV ст.) виникли слова, які, вслід за С. Гри-ньовим, можна розглядати як прототерміни. Це спеціальні лексеми, що з'явилися в донауковий період розвитку спеціальних знань, а саме, задовго до виникнення журналістики та офіційного визнання журналістикознавства як науки. Вони називають не наукові поняття, а спеціальні уявлення. Найдавніші українські пам'ятки писемності фіксують як питомі лексеми *беседа*, *ведомость*, *вістникъ*, *главизиа*, *затіс-нос*, *іліАтворєпє/Є*, *инослови/є*, *исправльиє*, *книга*, *новина*, *огладати* *опытывати* *почта*, так і запозичені зі старопольської (*листъ*, *осветченіс*) та старослов'янської (*прологъ*) мов. Нині вони позначають загальножурналістські поняття: *беседа*, *відомості*, *вістник*, *запис*, *заява*, *лист*, *новіша*, *огляд*, *опитування* тощо. У досліджуваній період закладається підґрунтя майбутніх журналістських жанрів, зароджується поняттєво-термінологічна база журналістики, складаються національні традиції збирання, оброблення та поширення інформації.

Література

1. *БоГшов И. А.* Семантика и структура терминологии журналистики (на материале терминов тсории и практики советской периодической печати): Авторсф. дис. ... канд. филол наук. — Л., 1987.
1. *ГригораиД. С.* Журналістика у термінах і виразах. — Львів, 1974.
3. *Даншенко В. П.* Русская терминология: Огшт лингвистического описання. — М., 1977.
4. *Етимологічний словник української мови: У 7-ми т.* — К., 1982. — Т. I.
5. *Золоте слово.* Хрестоматія літератури України-Русі епохи Середньовіччя IX— XV століть: У 2-х кн. /За ред. проф. В. Яременка. — К., 2002. — Т. I.

6. *Леїчик В. М.* О язмовом субстрате термина // Вопросы языкознания. — 1986. — *5,— С.87—97.
7. *Лексикон* словнороський Памва Беринди XVII ст. — К., 1961.
8. *Михайли)!* *І. Л.* Історія >країнської журналістики. Період становлення: від журналі-лжи в Україні до української журналістики. — Х., 2005.
9. *Общая* терминология: Вопросы теории /А. В. Суперанская, Н. В. Подольская, Васильева. — М., 1999.